

Kölcsey töredékben maradt elbeszélését, *A ferrói szent fát* az életmű utolsó darabjának tekinthetjük. Amikor megkíséreltem áttekinteni a datálás kérdését, egy Bártfay Lászlónak szóló, 1838. március 25-i levél utalása nyomán 1838 márciusának tájára tettem a keletkezés időpontját.¹ Am azóta felbukkant egy olyan adat, amelynek alapján ennél határozottabban is lehet fogalmazni. Pap Endre Toldyhoz intézett levele, amelyben hírül adja Kölcsey halálát, egyértelműen bizonyítja, hogy ez a tervezett novella volt az író utolsó műve, s Heckenastnak szánta, éppúgy, mint előző két elbeszélését is: „Utolsó költői műve az Emlény’ számára készült; ‘s *A’ ferrói szent fa* címet viselt. VI szakasz áll belőle papírosan [sic!]; bevégezni a’ halál nem engedte.”² Tehát a töredék elkészültének terminusaként az 1838 márciusa és augusztusa közti időszakot határozhatjuk meg.

A csak posztumusz publikált,³ befejezetlen elbeszélés meglehetősen kevés figyelemben részesült a szakirodalomban – igaz, fragmentum-jellege erősen be is határolja értelmezhetőségét. Önálló elemzésére éppen ezért nem akadt vállalkozó. A Kölcsey-pályaképek pedig hagyományosan azt a vonatkozását emelték ki, amellyel a nemzethalál víziójához közelíthették. Ez a felfogás a töredék első, bevezető szakaszára épülhetett rá. Itt egyrészt megtalálható az a gondolat, hogy „a’ haza’ szent körében” található „lelket leverő történetek” miatt fordul az elbeszélő „más kor, más világrész felé”. Másrészt pedig az elbeszélés megelőlegezett tanulsága egy nép pusztulása („látni fogjátok, hogy századok előtt is, az atlanti tenger’ messze hullámai közt is osztott a’ sors csapásokat a’ népnek, mellynek elsüllyedését örök végzései közé előre beírá.”)⁴ Ezekre a mondatokra alapozódott tehát az az értelmezői tradíció, amelyet már Vajda Viktornál megtalálunk: „... »*A ferroi szent fa*« töredék s egy kiveszett nép végküzdelmét tárgyalja nem minden vonatkozás nélkül a mi viszonyainkra.”⁵ Hasonlóképpen járt el Riedl Frigyes is: „Ferro a Kanári-szigetek egyike. Ezen a szigeten történik a novella tárgya. A sziget lakói kihaltak és ez volt a kapocs, mely a novellát Kölcsey szívéhez kapcsolta. Ebben mintegy a magyar nép veszedelmét akarta rajzolni.”⁶ Angyal Dávid mindehhez azzal járult hozzá, hogy a *Zrínyi második énekének* bevonásával próbálta meg feltárni a mű megírásához vezető alkotáslélektani folyamatot⁷ – s ezzel komoly hagyományt teremtett, hiszen ezt visszhangozza

¹ Ez a dolgozat az OTKA támogatásával készülő Kölcsey-kritikai kiadás előmunkálatának tekinthető. Ezúttal mondok köszönetet a kritikai kiadás munkatársainak, akik tanulmányom első változatának megvitatásakor számos értékes tanáccsal voltak segítségemre. A datálásra I. korábbi tanulmányomat: *Kölcsey novelláinak datálása és szöveg-hagyományja*. ItK 1992. 4. 440–451. Az említett Kölcsey-levél: *Kölcsey Ferenc levelezése*. Válogatás. S. a. r. SZABÓ G. Zoltán. Bp., 1990. 293.

² Pap Endre – Toldy Ferencnek (Cseke, 1838. aug. 26.) MTAK Kt. Magyar Irod. Levelezés 4. 85. 38. szám (Toldy-levelezés). A levélre Fried István hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm. A szakirodalomban is az ő hivatkozásai és részletközlései nyomán vált ismertté az adat: FRIED István *A csekei bölcs*. Kölcsey Ferenc arcképehez. Világzövetség, 1992. 5. 8.; Uő., *A Kölcsey-filológia időszerű kérdései*. Kiadástörténeti adalékok. It 1993. 3. 364.

³ Először megjelent: *Kölcsey Ferencz minden munkái*. Szerkesztik B. EÖTVÖS József, SZALAY László és SZEMERE Pál. II. kötet. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv, MDCCCXL. [A továbbiakban: *KFmm*.] 95–110.

⁴ *KFmm*, 95.

⁵ VAJDA Viktor, *Kölcsey élete*. Bp., a szerző tulajdona, 1875. 144.

⁶ RIEDL Frigyes, *Kölcsey Ferenc*. S. a. r. KOZOCSA Sándor. [Bp., 1939.] (Magyar Irodalmi Ritkaságok 42.) 120–127.

⁷ ANGAL Dávid, *Kölcsey Ferencz*. Budapesti Szemle, 1903. 109. skk.; ugyanez kötetben: Uő., *Kölcsey Ferenc*. Bp., Pallas, 1927. (Irodalomtörténeti füzetek 16.) 16–20.

majd Kerecsényi Dezső,⁸ Szauder József,⁹ sőt még Kulin Ferenc is.¹⁰ Ez érződik Taxner-Tóth Ernő monográfiájának azon megállapításában, hogy „[a] fikció itt gyengébb a vizsgált politikumnál”: annál is inkább, mivel a szerző a lábjegyzetben Szauderhez utasítja az érdeklődő olvasót.¹¹ Láthatólag tehát az az értelmezői beállítódás tűnik a legerőteljesebbnek (s voltaképp kizárólagosnak) *A ferrói szent fa* esetében, amely allegóriának tekinti a művet. Noha persze jelentős árnyalatbéli különbségek vannak e felfogás érvényre juttatásában. Hiszen az értelmezők mindegyike tisztában van vele, hogy a befejezetlenség számos, felvetődő kérdést megítélhetetlenné tesz. Ezek közé sorolandó többek között az ideologikum és az esztétikai öntörvényűség viszonya, helye az – el nem készült – kompozícióban, s ezért eldönthetetlen a Taxner-Tóth Ernő felvetette dilemma, hogy vajon erősebbnek minősíthető-e a fikció és a politikum közül bármelyik is a másik rovására.

Feltűnő azonban, hogy mennyivel kevesebb szó esett magának a novellának a feltételezhető forrásáról. Noha nyilvánvaló, hogy Kölcsey csakis olvasmányaiból meríthette a Kanári-szigetekre vonatkozó ismereteit, a forrásmű behatárolásának pedig nem akadály a töredékesség sem. A feladat elvégzéséhez a szakirodalom eddigi utalásai mindazonáltal jelentős segítséget nyújtanak, még ha ezek az elszórt észrevételek nem teljesedtek is ki alapos filológiai összevetésekben.

A legkorábbi említés, amely *A ferrói szent fa* szüzséjének forrásával foglalkozik, Vajda Viktor könyvében olvasható: „Kár, hogy be nem fejezhette [ti. Kölcsey a novellát], mert az egész, mint a részlet is tanúsítja, egyike leendett a legvonzóbb elbeszéléseknek; tárgyát spanyol és francia kútfőkből merítette.”¹² Itt azonban teljességgel hiányzik az argumentáció, a forrás (vagy források) megnevezése is elmaradt. Ennek valószínűleg az az oka, hogy Vajda a töredék belső utalásaiból indult ki, s ezen a ponton meg is állt. Nyilván a következő mondatot általánosította: „Spanyol és francia írók sok jót, sok kedvest hirdettek felőlek.”¹³ Mivel nincs okom feltételezni, hogy ennél mélyebb elemzésre támaszkodott volna a szerző, óvatosan kell kezelni állításának azon részét is, amely több kútfő felhasználásával számol.

Jóval konkrétabb azonban Angyal Dávid. Terjedelmes és nagyhatású Kölcsey-pályaképe első publikálásakor, 1903-ban így értékelte a töredéket, miután utalt a *Zrínyi második énekére* mint azonos ihletettséű, analóg művészi kísérletre: „Ezért foglalkozik a *Ferrói szent fa* című töredékben az Atlanti-tenger messze hullámain lakó guano-törzsszel, melynek a sors »elsülyedését örök végzése közé előre beírta«. E novellisztikus töredéket, melynek történeti és földrajzi anyagára leginkább Bory de St. Vincent *Essais sur les îles fortunées* című munkája figyelmeztette, Kölcsey 1838-ban írta, de már előbb is írt beszélyeket.”¹⁴ Angyal Dávid felismerése viszont sem egyetértőleg, sem elutasítólag nem került bele a szakirodalom köztudatába. Ennek nyilván az is oka volt, hogy amikor a szerző majdnem negyedszázad múlva könyvalakban újraközölte ezt a tanulmányát, rejtélyes

⁸ KERECSENYI Dezső, *Kölcsey Ferenc*. [Bp.,] Franklin [1940.] 137.

⁹ SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*. Bp., Művelt Nép, 1955. 259.

¹⁰ KULIN Ferenc, *Az epikus Kölcsey*. In *Uő., Közéletések a reformkorhoz*. Tanulmányok. Bp., Magvető, 1986. (Elvek és utak) 108.

¹¹ TAXNER-TÓTH Ernő, *Kölcsey és a magyar világ*. Bp., Akadémiai, 1992. 304.

¹² VAJDA Viktor, i. h.

¹³ *KFmm*, 97.

¹⁴ ANGYAL Dávid (1903), i. m. 109. skk.

módon a forrást megnevező félmondatot kihagyta a szövegből.¹⁵ Angyal valószínűleg hasonló logikával jutott el a következtetéséhez, mint Vajda Viktor, csak ő figyelmesebben olvasott elődjénél. A töredék szövegében ugyanis Bory de St. Vincent neve valóban ki van emelve, kétszer is megemlíttetik: „Messze csapongani nem akarok; tehát csak röviden elmondom: ezen guának, kikről sok mások után, Bory de St. Vincent (a' szeretetre méltó ifju francia) olly sok szépet írt, 's kiknek a' világszerte ismeretes Humboldt néhány figyelemre méltó lapot szentelt...”; „Tudóst játszani nem szándékom; azért Oviedo, Viana, Clavio, Cairasco, Mercator 's mások' bizonyágtételét nem hozom fel: de a' dolog kívánja elmondanom, a' mit Abreu-Galindo után Bory de St. Vincent értésünkre ád.”¹⁶ Ez a két mondat valóban azt sejteti, hogy Kölchsey itt nevezte meg legfőbb informátorát. Angyal Dávid teljes joggal következtethetett arra, hogy Bory de St. Vincent adatait fedezhetjük föl a töredék többi részében is, nem csak ott, ahol ezt ezek a bevezető mondatok hangsúlyozzák. Ráadásul Angyal annak is utánanézett, a francia szerző melyik munkája foglalkozik a Kanári-szigetekkel, s ezzel megnyitotta az összevetés lehetőségét; ő maga azonban ezt a munkát már valószínűleg nem végezte el. Körültekintő megfogalmazása, miszerint Bory de St. Vincent könyve csak „figyelmeztette” Kölchseyt a történeti és földrajzi adatokra, arra enged következtetni, hogy a forrás felhasználásának mértékét és módszerét nem kívánta megállapítani.

Ha tüzetesen végigolvassuk Bory de St. Vincent munkáját, akkor azt tapasztaljuk: Kölchsey mindegyik adata megtalálható benne. Ez a könyv nem egyszerű útleírás, hanem szisztematikus rendszerezése is a korábbi beszámolóknak. A már idézett Kölchsey-mondatban szereplő útleírók és értekezők mindegyikéről tehát innen tudomást lehetett szerezni. Angyal körültekintően és óvatosan fogalmazott, ám az összevetés arról győzhet meg, hogy Kölchsey tájékozódásának legfőbb forrását nevezte meg.

Bory de St. Vincent munkája 1803-ban jelent meg franciául Párizsban.¹⁷ A következő évben már kiadták német fordítását is Weimarban,¹⁸ 1805-ben pedig ugyanezt a változatot Bécsben publikálták.¹⁹ Kérdéses lehet már az is, milyen nyelven olvashatta Kölchsey, hiszen nyelvi kompetenciája alapján és kronológiailag mind a francia, mind a német kiadás szóba jöhet. A novellatöredék ennek eldöntéséhez kevés segítséget ad, mivel a szerző szuverén módon bánik forrásával, elsősorban az adataira támaszkodik. Árulkodó mozzanat lehet viszont a szerző névalakja: Kölchsey kétszer is abban a formában említi a francia értekező

¹⁵ L. ANGYAL Dávid (1927), i. h.

¹⁶ *KFmm*, 97., 100. Itt jegyzem meg, hogy a második idézetben az eredetileg Abreu-Galineló alakban szereplő nevet, mint nyilvánvaló sajtóhibát, emendáltam Abreu-Galindóra.

¹⁷ BORY de SAINT-VINCENT, *Essais sur le Isles Fortunées et l'antique Atlantide, ou Précis de l'histoire générale de l'archipel des Canaries*. Paris, 1803.

¹⁸ [J[eant] B[aptiste] G[eorge] M[arie] Bory de St. Vincents französischen Offiziers: Geschichte und Beschreibung der Kanarien-Inseln. Hrsg. von T.f. EHRMANN. Weimar, 1804. (Bibliothek der neuesten und wichtigsten Reisebeschreibungen zur Erweiterung der Erdkunde nach einem systematischen Plane bearbeitet, und in Verbindung mit einigen anderen Gelehrten gesammelt und herausgegeben von M. C. Sprengel, fortgesetzt von T. F. Ehrmann. 12. Bd.) [A továbbiakban: BORY.]

¹⁹ J. B. Bory de St. Vincents, *französischen Offiziers: Reise nach Kanarien-Inseln. Nebst einer Geschichte und Beschreibung derselben*. Aus dem Französischen übersetzt von Theophil Friedrich Ehrmann. [...] Wien, 1805. In A. ROCHONS, *französ[ische] Marine-Astronoms zu Brest: Reise nach Maroko und Indien*. Aus dem Französischen im Auszuge übersetzt. Wien, 1805. (Bibliothek der neuesten und interessantesten Reisebeschreibungen. 21. Bd.)

nevét, ahogyan azt a német kiadások címléírása teszi (tehát St. Vincent és nem Saint-Vincent). Az is nyilvánvaló, hogy a német fordítások könnyebben hozzáférhetőek lehettek Magyarországon, mint a francia eredeti. Mindez azonban még nem teszi kizárhatóvá, hogy Kölcsey kezén a francia szöveg fordult meg. Mégis, a főntebbi megfontolások alapján nem tűnik illetéktelennek az összevetés alapjául a valamelyik német kiadást választani. Kölcsey egyébként is nem szövegátvételekkel operált, hanem adatokat használt fel, s a német fordítás éppen e tekintetben pontosnak tetelezhető föl, noha a fordító némileg megrövidítette a francia eredetét.²⁰ Amikor a továbbiakban az 1804-es weimari kiadással vetem össze *A ferrói szent fa* szövegét, nem kizárólag teoretikus megfontolás vezet: minden igyekezetem ellenére sem sikerült egyelőre az 1803-as francia kötetből példányt találnom. A kritikai kiadás jegyzetanyagának véglegesítéséig azonban remélhetőleg sikerül még számot vetnem a francia szöveggel is. A bizonyítás érvényességét – jelen formájában – ez talán nem csökkenti, annál is inkább, mivel a német fordítás felhasználása mellett szólnak érvek.

Kölcsey azzal kezdi a Kanári-szigetek bemutatását, hogy egyrészt ezeket nevezték az ókorban boldog szigeteknek, másrészt pedig a kanári madarak révén váltak nevezetessé: „Afrika’ partjaitol nyúgotra, az atlanti tenger’ végetlen habjában, meleg, szép ég alatt hét sziget emelkedik, mellyeket Hellas’ és Róma’ írói boldog szigeteknek nevezének vala. Most Canari néven hivatnak; ’s asszonyaink jól ismerik a’ nevet a’ sárga madárkákrol, mellyek aranyos fogházaikban olly szépen zengenek.”²¹ Ez a két állítás adatolható Bory könyvéből: egyrészt a harmadik fejezet első mondatából („Die Kanarien-Inseln waren den Alten unter dem Namen der *glückseligen Inseln* bekannt.”),²² másrészt pedig egy lábjegyzetben („Aus zweierlei Ursachen sind die *Kanarien-Inseln* in der ganzen Welt berühmt worden; wegen der Kanarienvögel, auf die man überall so große Stücke halt, und dann wegen der Kanarie, eines eben so artigen als künstlichen Tanzes.”).²³ Persze éppen e két állítás visszakeresése nem bizonyító erejű, hiszen a Kanári-szigetekre vonatkozó legáltalánosabb közhelyekkel van itt dolgunk, amelyeket bármely világföldrajzból meg lehetett tudni. Kölcsey ezen sorai mögé tehát nyilván nem ezeket – vagy nem elsősorban ezeket – a szövegrészleteket kell elképzelnünk, hanem azt a valóban általános ismeretanyagot, amelynek ezek csak esetleges megfogalmazásai. A novellatöredék bevezető sorai egyébként is a legismertebb locus communisok bemutatását tűzték ki célul.

Amikor viszont az őslakók társadalmának ismertetését olvassuk (hogy ti. itt is megvolt a szigorú belső hierarchia), akkor már sokatmondó adalék: ezeket a mozzanatokat jóval bővebben, de azonos logikai rendben találjuk meg Bory de St. Vincent-nál. „Ne hidjétek ugyan, mintha nálok a’ költők’ aranykora létezett volna. Mert köztök is volt ur és szolga; voltak elkülönözött kasztok, mellyek közül

²⁰ Az előszóban (dátuma: „Weimar, im April, 1804”, szerzője a fordító, T.f. Ehrmann) a következőt olvashatjuk: „Sein schätzbares Werk [ti. Bory de St. Vincent-é] wird nun hier in einer etwas abgekürzten Uebersetzung geliefert, worin jedoch nichts, als die häufigen Digressionen und Deklamationen des Verf[assers] der auch so gern Sprüchelchen aus alten und neuen Schriftstellern einmischet, weggeschnitten, und dann die drei letzten Kapitel, welche bloß antiquarischen Inhalts sind, weggelassen wurden. Alles Uebrige, was zur Geschichte und Beschreibung der Kanarien-Inseln gehört, ist in dieser Uebersetzung treulich beibehalten worden.” BORY, VI.

²¹ KFmm, 96.

²² BORY, 127.

²³ BORY, 97.

egyik a' másik' verejtékéből élt. A' nagy szellem (így tanítá a' papság), a' nagy szellem Achaman, előbb a' nemeseket, az Achimenceyket teremté; 's a' föld' minden kecskenyájait közöttök felosztá. Most fogá Achaman, 's ismét teremté; teremté pedig a' pórnépet, az Achicaxnákat. Az új teremtés látá a' nyájakat, 's bátor vala azokat nem csak megáhitani, de kérni is. Felele pedig a' nagy szellem: »pórnép, a' te sorsod a' nemességnek szolgálni; 's így tulajdonra szükséged nincs!« – Azonban mind e' mellett is nyugodt volt a' nép: mert egyfelől a' kasztok közötti falak nem valának általhághatatlanok, mint a' hinduknál, 's a' pórnak is nyílt alkalom a' nemesség' soraiba felemelkedhetni: másfelől pedig a nemesség, bár a' mezei 's házi munkát magához illetlennek hívé, de bátor és magaslelkű volt; a' harczmezőn vitéz, különben mind ember', mind állat' vérét ontani irtózott; imádtá az istenhatalmat, mellynek bálványokat nem emelt; tisztelte az asszonyi-nemet, több gyöngédséggel, mint a' lovagkori Europa; 's hálás emlékezőtlen tartotta a' halottakat, kiknek testeiket bebalsamozva sziklaüregekben tartogatta, 's felettek, ha éltökben nevezetesek valának, pyramisokat emelt.²⁴ Ennek a hosszabb egységnek az anyaga több helyről származik. A kasztok említését és a teremtésmítoszt a következőképpen találjuk meg: „Es gab verschiedene Kasten unter den *Guanchen*. Wer mit der Königl[ichen] Familie verwandt, oder tapfer war und Glück hatte, konnte Anspruch auf den Adel machen. Damit die Vorrechte der Adelichen respektirt [sic!] werden möchten, gab man vor, sie wären göttlicher Abkunft. Zu dem Ende pflegte man die Kinder schon in ihren frühesten Lebensjahren, während des moralischen Unterrichts, den man ihnen im Schooße der Ihrigen ertheilte, folgende Lehre zu geben: »von Anbeginn und gleich nach Entstehung der Welt, habe Gott Männer und Weiber erschaffen, und Viehherden unter sie vertheilt, um sich nähren zu können. Als er nachher auch noch andere Menschen erschaffen hätte, habe er diesen neu hervorgebrachten Geschöpfen keine Heerden gegeben, sondern zu ihnen gesagt; ihr müsset denjenigen dienen, welchen ich Heerden zugetheilt habe, und sie werden auch Thiere geben, damit ihr zu leben habt. Von dieser Zeit an müssen die Leute geringern Standes den Adelichen unterworfen seyn.«²⁵ Ebből a részletről azonban feltűnően hiányoznak azok, a szigetlakók nyelvéből kölcsönzött kifejezések, amelyekkel Kölcsey az istent, a kiváltságosokat és a köznépet jelöli. Csakhogy a könyvben szerepel egy külön szójegyzék is, amelyet Bory azért iktatott be, hogy fönntartsa a teljesen kiveszett nyelv szórványos emlékeit, mondván: „Hoffentlich wird es dem Leser nicht unangenehm seyn, hier eine kleine Sammlung solcher Worte zu finden, die aus der Sprache der *Guanchen* übrig geblieben, und theils aus verschiedenen Schriftstellern, theils aus Bemerkungen entlehnt sind, die uns hierüber mitgetheilt wurden.“ S innen valóban megtudhatjuk, hogy Kanaria szigetén a „*Faycan*” jelentése „der Oberpriester”, Teneriffán pedig az „*Achaman*” „Gott”, az „*Achicaxna*” „bürgerlich”, az „*Achimensey*” „edel”, a „*Guan*” pedig „ein Mensch, ein Sohn” értelemben használatos.²⁶ Tehát Kölcsey már ezen a ponton is összevegyíti a könyv különböző helyein fellelhető információkat, ráadásul a különböző szigetekre lokalizált szavakat mint az egységes guán nyelv emlékeit tünteti föl. Feltűnő, hogy az író az őslakók önelnevezését alkalmazza népnévként, guánokról beszél, noha Bory a saját szövegében a „*Guanchen*” formát használja. Ettől a

²⁴ *KFmm*, 97–98.

²⁵ BORY, 98.

²⁶ BORY, 53. skk.

szójegyzéktől megerősítve még határozottabban minősíthetjük szövegromlásnak a töredék későbbi kiadásaiban elő-előforduló *guánók* féle többes számot.²⁷ Ez ugyanis egy *guano* tövet tükrözne, csakhogy Bory könyvében csak *guan* tő fordul elő – Kölcssey ezt magyaros hangsúllyal *guánnak* írta. Nota bene: a töredék első kiadásában, amely a kéziraton alapuló másolat nyomán készült,²⁸ következetes még a *guánok* többes szám. A szójegyzék és a könyv egyéb helyei alapján azonban emendálandónak látszik a Kölcssey-kiadásban olvasható *Achimencey* forma, hiszen a 'nemes' jelentésű *guán* szó Bory szövegében *Achimensey* alakban olvasható. A *c-s* váltakozás igen könnyen lehet félreolvasás eredménye, s ez akár a másolóskor, akár a szedéskor megtörténhetett. Kölcssey a többi esetben láthatólag a legnagyobb pontossággal reprodukálta az őslakók szavait. A forráshoz képest egyébként torzulás állt be egy másik névalakban is. Az egyik, Kölcsseynél is kulcsfontosságú útleíró neve Borynál Abreu-Galindo, míg a töredék első kiadásában Abreu-Galinelo. Kézzenfekvő itt is a félreolvasás feltételezése: a *d* és az *el* betűkapcsolat könnyen összetéveszthető.

A hosszasan idézett Kölcssey-passzusban szerepelt egy utalás arról is, hogy a pórnépből származók is felemelkedhettek a nemesség soraiba. Láttuk, Bory itt röviden összefoglalta ennek a feltételeit; ám a könyvben a részletesebb kifejtés is megtalálható közvetlenül a citált bekezdés után: „Wenn einer auch kein geborner *Achimensey* war, so konnte er dennoch in den Adelstand erhoben werden. Zu dem Ende durfte er nur eine ausgezeichnete That vollbringen, oder in eine angesehene Familie heurathen [sic!].” Ezek után a bevezető mondatok után magát a szertartást is ismerteti a francia szerző.²⁹ Kölcssey félmondatának tehát megvan itt a referenciája. A töredékben ezután még néhány jellemző vonás hangsúlyozódik, mint láttuk: a nemesség bátor, de irtózik a vérontástól; hisz istenben; tiszteli az asszonyi nemet; valamint őrzi halottainak emlékezetét, leginkább a bebalzsamozás és a nevezetesebb halottaknak szentelt piramisok révén. Az öléstől való tartózkodással Bory külön foglalkozik: „Der entschiedene Widerwille der *Guanchen*, irgend ein Geschöpf ums Leben zu bringen, das sich nicht wehren oder sonst dem Tode entgegen konnte, gereicht ihnen nicht minder zur Ehre. Wir haben aus dem Vorhergehenden ersehen, daß man den Plebejern, welche geadelt werden sollten, die Frage vorlegte, ob sie nicht in den Stall gegangen wären, um daselbst Vieh zu tödten, oder welches eben so viel sagt, dem Schlächter ins Handwerk zu greifen; denn nur den Schlächtern von Profession kam es zu, Schaaf, Lämmer und Ziegen zu tödten. Diese Menschen, welche daran gewöhnt waren, ohne die mindeste Rührung Blut zu vergießen, wurden fast eben so sehr verachtet, wie jenes verächtliche Geschöpf, welches das Blut seiner Nebenmenschen auf einem Steine versprützte.”³⁰ A házassági szokásokról megtudhatjuk, hogy a párválasztáskor fontos szempont volt: a kiszemelt lány testes legyen, mert akkor van remény egészséges utódokra. A vőlegény egy hónapig etette jövődöbelijét, és kímélte minden foglalatosságtól. A házasság ezután a rokoni kapcsolatokra való tekintet nélkül létrejöhett, tilalom alá csak az anya és a leánytestvér esett. Kivételes jogként a királyok némelyike vehette csak el saját testvérét

²⁷ A szövegromlásnak ez a jele elég korán, az 1859-es Toldy-féle kiadásban feltűnik. Bővebben l.: SZILÁGYI Márton, *i. m.* 445.

²⁸ Erre l. SZILÁGYI Márton, *i. m.* 450.

²⁹ BORY, 99–100.

³⁰ BORY, 114–115.

feleségül.³¹ A halottkultusz kapcsán először a következőt olvashatjuk: „Es ist wider alle Wahrscheinlichkeit, daß die *Guanchen* nur den mindesten Begriff von den Wissenschaften gehabt haben sollten, und ihre Kunstarbeiten mögen wohl nichts weniger als zahlreich gewesen seyn. Die merkwürdigste unter allen, ist unstreitig die Art und Weise, wie sie die todten Körper balsamirten. [...] Die Leichen der Könige und anderer vornehmen Personen wurden noch überdies in einen Kasten, oder eine Art von Sarg, gelegt, der aus dem ganzen gearbeitet war, und aus dem Stamm eines Seevenbaums bestand, von welchem man glaubte, daß er niemals verwese. Endlich trug man diese auf die eben erwähnte Art eingenäheten und eingesargte *Xaro* [ez a múmia guan neve – Sz. M.] in abgelegene Hölen und Klüfte, die zu deren Aufbewahrung ausdrücklich bestimmt waren.“ Majd ezután kerül sor a piramisépítés ismertetésére: „Auf der Insel *Kanaria* ließ man es nicht bloß dabei bewenden, die Mumien in Grabhölen aufzubewahren, sondern wenn die Verstorbenen angesehene Leute waren, so errichtete man ihnen noch überdies besondere Denkmäler. Diese ausgezeichneten, einbalsamirten, und mit ihrem *Tamarco* [ez a férfiak köpenye – Sz. M.] bekleideten Todten, wurden auf Bretergestelle von Fichtenholz gelegt, und zwar so, daß ihr Angesicht gegen Norden gerichtet war. Alsdann führte man über ihnen ein Monument auf, das aus Feldsteinen bestand, eine pyramidenförmige Gestalt hatte, und ziemlich hoch war.“³²

Kölcsey ezek után röviden utal két történetre is, amelyek azt bizonyítják, hogy a szigetlakók, tanúbizonyságot téve műveltségükről, szeliden fogadták az első európaiakat: „Ismertes a' Martin Ruiz d'Avendano' története, ki 1377ben a' lancerottai parton hajótörést szenvedvén, Zonzáma király' udvarában oltalmat és szerelmet talála. Tudva van az is, hogy azon Teneriffán megöletett europaiak, kiknek véghagyományja később a' francziák előtt felmutattatott, előbb vendégszeretőleg fogadtatának; 's csak gonosz tetteik által húzák a' jól érdemlett büntetést magokra.“³³ Ennek a két eseménynek a részletes leírását megtaláljuk Bory de St. Vincent-nál. Martin Ruiz d'Avendano sorsáról innen tudhatjuk meg, hogy a királyi udvarban megtalált szerelem voltaképp egy házasságtörő kapcsolat volt magával a királynővel. „*Lancerotta* war in mehrere Königreiche zertheilt, welche sich endlich auf zwei verminderten, die vermittelt einer großen Mauer von einander abgesondert waren. Ueber beide hatte jedoch nur einziger Regent, Namens *Zonzamas* zu gebieten, und die Mauer war ziemlich in Verfall gerathen, als im Jahr 1377 die Mannschaft eines spanischen Fahrzeugs, worüber ein junger Edelmann aus Biscaia, Namens *Martin Ruiz d'Avendano* das Kommando führte, von einem Sturm an die dasige Küste geworfen wurde. Diese Schiffbrüchigen wurden am Gestade von Leuten in Empfang genommen, welche dieselben zum Könige führten. Dieser empfieng sie aufs Beste, machte ihnen alle mögliche Anerbietungen, ließ jeden dieser Fremdlinge auf der Insel besonders einquartieren, und behielt den *Martin Ruiz*, an dessen einnehmenden Aeusern und ungekünstelten Manieren er überaus viel Vergnügen, fand bei sich. Aber eben dieses Aeussere und dieses Manieren gefielen der Königin *Fayna*, die eine sehr reizende Dame war, nicht minder. *Ruiz* mußte ihr gefallen, denn er war ein Fremder und auch viel besser gekleidet, als die Bewohner dieser Insel; nicht zu

³¹ BORY, 109. skk.

³² BORY, 61–68.

³³ *KFmm*, 98.

gedenken, daß, wie die Rede gehet, die Frauenzimmer an jedem neuen Gegenstande ein vorzügliches Behagen finden. Dieses gab, allem Vermuthen nach, Veranlassung, daß die Königin *Fayna*, neun Monate nachher, als Ruiz auf der Insel angekommen war, von einem Töchterchen entbunden wurde, welches eben so schöne schwarze Augen, eben so ein Habichtnäschen hatte, wie der Fremdling, und *Iko* genannt wurde. Hierüber machten nun zwar die Bewohner der Insel mancherlei Glossen; allein der gute *Zonzamas* war von seiner Gemalin, seinem Töchterchen und dem einnehmenden Fremdlinge, so sehr bezaubert, daß er nichts von allem dem wahrnahm, was jedem andern unverkennbar ins Auge fiel.³⁴ Kőlcsey másik utalása, amely a Teneriffán megölt keresztények halálát nem a szigetlakók csalárdságának bizonyítékaként kezeli, Bory könyvének interpretációjára épül. Innen ugyanis a történet abban a beállításban ismerhető meg, amely az őslakókat teljesen felmenteni igyekszik a vád alól: a szerző hangsúlyozza barátságos fogadtatásukat, beleértve ebbe szabad vallásgyakorlatuk engedélyezését és tizenkét éves vendégül látásukat is. Haláluknak pedig eszerint csak az lett volna az oka, hogy megkísérelték elősegíteni a sziget meghódítását. „Die Bewohner der Insel *Kanaria* schildert uns Viana als Leute die ein wenig hartherzig, im übrigen aber denen auf *Teneriffa* sehr ähnlich waren. *Bethencout's* [sic!] Geschichtschreiber hingegen schildern uns dieselben auf eine solche Art, als wären sie die treulosesten unter allen Menschen gewesen. Zu dessen Beweise führen sie Folgendes an. Als Herr von *Gadifer de la Salle* zum erstenmal auf diese Insel gekommen sey, habe man daselbst ein von dreizehn Christen unterzeichnetes Testament entdeckt, die etwa zwölf Jahre zuvor ums Leben gebracht worden, weil sie zur Absicht gehabt hätten, ihren Landsleuten gewisse Nachrichten zu hinterbringen, die den Bewohnern dieser Insel nachtheilig gewesen wären (vermutlich deswegen, weil sie darauf abzwecken, die Eroberung derselben zu veranlassen). In diesem Testament war die Nachricht enthalten, die Christen hätten die *Kanarier* vergebens in der Religion zu unterrichten gesucht, und es sey ihnen nicht über den Weg zu trauen.

Don Pedro del Castillo führt diesen Vorfall, in seinem Manuscript, das von der Eroberung dieser Insel handelt, ebenfalls an, hat ihn aber etwas umständlicher auseinandergesetzt. Was er darüber sagt, lautet von Wort zu Wort ungefähr so: »Ein kleiner Beutel von Fell, welcher dem Hrn. *Gadifer* zugestellt wurde, enthielt gewisse Schriften woraus man, als sie hervorgeholt und durchlesen wurden, ersah, daß auf einer Fahrt von Sicilien nach Galicien das Schiff das *Franz Lopez* von einem Sturm überfallen, und am 25sten Julius 1382 in die Bay *Baranco de Guniçada*, auf der Insel *Kanaria*, verschlagen worden sey; daß der *Guanarteme* (König) dieser Insel den Schiffbrüchigen völlige Freiheit gelassen, ihnen Ziege geschenkt, und sie überhaupt auf das leutseligste behandelt habe. Die Anzahl dieser Christen belief sich auf dreizehn. Sie lehrten verschiedenen Kindern ihre Sprache und Religion, lebten zwölf Jahre auf dieser Insel, wurden aber nachher, gewisser Ursachen wegen, samt und sonders ums Leben gebracht.« Man versichert hieraus, daß die *Kanarier* keineswegs Verräther genannt zu werden verdienen, wohl aber die, welche alle Güte und Liebe von ihnen genossen hatten, und sie in die Nothwendigkeit setzten, sie ums Leben zu bringen, und zwar aus Gründen, die in ihrem Testamente nicht angeführt werden.³⁵

³⁴ BORY, 142–144.

³⁵ BORY, 78–79.

A töredék harmadik egységének első mondataiban Kölcsey Ferro nevének eredetével foglalkozik. „Legkisebb pedig, 's mind népesség' mind termékenység' tekintetében legkevésbé szembetűnő a' hét [ti. sziget – Sz. M.] között az vala, melly az eredeti Hero nevet hibásan követve, a' régi Hellás' írótól Hera, a' spanyoloktól pedig Ferro neven neveztetett. Hero (úgymondják a' tudósok) guán nyelven sziklahasadékat jelent; 's valóban a' szigetecske nem egyéb egyetlenegy, száz meg százfelé repedezett sziklánál, mellynek barlangait a' guának lakhelyül használták.”³⁶ Ez a részlet a Ferróra vonatkozó tüzetes leírás elejére támaszkodik – mint ahogy a novella ezen egysége majdnem teljes egészében erre a fejezetre megy vissza. „Die Benennung *Ferro*, welche derjenigen sehr ähnlich zu seyn scheint, die die alten Guanchen dieser Insel beileigten, kann vielleicht so wie *Hera*, unter welchem Namen sie bei einigen alten Schriftstellern vorkömmt, mit dem Worte *Hero* verwechselt seyn, welches in der Sprache der alten Kanarier so viel bedeutete, als eine Spalte oder ein Riß in einem Felsen; denn wirklich ist der felsigte Boden hier überall geborsten.”³⁷ Ezek után Kölcseynél arról olvashatunk, hogy a szárazságot és a vízhiányt a szigetlakók két módon enyhítik: „a' lakosok az általok gamonának nevezett növényt rágják, 's sokszor tengervizet isznak, melly szokás, hasonló okbol, a' csendes tenger' némelly szigetlakóinál is találtatik.”³⁸ Bory könyvében – éppen az előbb idézett passzus után – ugyanebben a sorrendben kerül elő ez az információ: „Man sagt, da es den Einwohnern an Wasser fehle, so kauten sie, um ihren Durst zu stillen, eine gewisse Pflanze, welche *Gamona* genannt wird, und wahrscheinlich dieselbe ist, welche wir *Asphodill* nennen. Auch sollen sie mitunter Seewasser trinken. Diese letztere Art den Durst zu löschen, ist eben nicht ohne Beispiel; denn die Bewohner einiger Inseln in der Südsee pflegen dies auch zu thun.”³⁹ A töredékben ezután Ferro geográfiai jelentőségének okairól esik szó: „'s nevezetes voltát csak azon történetnek köszöni, mi szerént, Ptolemaeusnak, az ó világ leghíresebb föld leírójának tetszett a' hosszúságot a' ferrói délvonaltól számlálni; 's a' francziák' XIII. Lajosa jónak látta, országa minden földleírónak megparancsolni, hogy a' számlálás e' módját kövessék.”⁴⁰ Ennek a forrását Bory könyve elején találhatjuk meg, tehát Kölcsey ezúttal is invenciózusan bánik nyersanyagával, az adatokat művészi céljának megfelelően, szabadon csoportosítja át. „Ptolemäus, den man so viele Jahre lang für den größten unter allen Geographen hielt, verschaffte den Kanarien-Inseln eine gewisse Celebrität, weil er seine Länge nach dem Meridian der Insel Ferro berechnete, die unter den sogenannten glückseligen Inseln am weitesten gegen Westen liegt. Diese Inseln, um welche sich die Seefahrer wenig oder gar nicht bekümmerten, waren lange Zeit bloß dem Namen nach, und nur denen bekannt, die sich mit der Geographie beschäftigten.

Diese Art und Weise, die Länge zu bestimmen, war nicht nur allgemein angenommen, sondern wurde sogar von einem Monarchen, dem es mehr um die Vervollkommnung der Geographie als um die Befriedigung thörichter Ehrsucht zu thun war, ausdrücklich anbefohlen. Ludwig XIII. verordnete nämlich, vermöge eines Edikts, welches am 25sten April 1634 im Saale des Pariser Zeughauses

³⁶ KFmm, 99.

³⁷ BORY, 243–244.

³⁸ KFmm, 99.

³⁹ BORY, 244–245.

⁴⁰ KFmm, 99.

abgefaßt wurde, daß alle französische Geographen den Meridian des Ptolemäus, der durch den westlichen Theil der Kanarien-Inseln geht, als ersten Meridian annehmen sollten.“⁴¹

Ugyanitt olvashatjuk a Juan de Abreu-Galindóra hivatkozó beszámolót a sziget szent fájáról, „mellynek lombjairol, mint kútföböl, ömlött a' víz, tisztán 's elegendő mennyiségben, hogy a' lakosok és nyájak általa fenntartassanak.“ A részletes leírás egy olyan felsorolás után következik, amelyben Kölcsey utal egy sor tudósra, útleíróra, hozzátéve, „tudóst játszani nem szándékom“.⁴² Ez a névsor – majdnem ebben a sorrendben is – éppúgy megvan Bory könyvében, mint az itt használt guán nyelvű kifejezések (Tigulahe: a völgy neve, ahol a szent fa áll; Garoé: a fa neve). Ám Kölcseyt már láthatólag nem érdekelték azok a tudományos magyarázatok, amelyekkel Borynál bőségesen találkozhatott, s amelyek a fa botanikai meghatározására tettek kísérletet. Ezekből ugyanis semmit nem vett át. Bory könyvében a következő szerepel: „Das Zeugniß von *Abreu-Galindo*, ist mehr als andere bis jetzt angeführte Autoritäten [ezek a következők: Gonzales von Oviedo, Jakson, Antonio de Viana, von Bartas, Louis Feuillé, Juan Eusebio Nieremberg, Joseph de Viera y Clavijo, Bartholomé Cairasco de Figuerva – Sz. M.] dazu geeignet, den Grad von Glaubwürdigkeit zu bestimmen, welcher den Erzählungen, die auf diesen sonderbaren Baum Bezug haben, gebührt. Dieser Schriftsteller sagt nämlich in seinem über die Kanarien Inseln abgefaßten Traktate, wovon die Handschrift in Archiven des Landes, auf welche wir uns schon einigemal berufen haben, aufbewahrt wird, er habe sich vorgenommen gehabt, mit eigenen Augen zu untersuchen, was es mit diesem auf der Insel Ferro befindlichen seltsamen Baume für eine Bewandniß habe. Zu dem Ende habe er sich eingeschifft und sich an den Ort *Tigulahe* bringen lassen, der in einem an das Meer gränzenden Thale liege, an dessen Ende, und zwar neben einem großen Felsen, der heilige Baum, welcher in der Landessprache Garoé genannt werde, zum Vorschein gekommen sey. Er fügt hinzu, man thue sehr unrecht, daß man diesen Baum *Til* oder *Tilo* (eine Linde) nenne, da er mit derselben nicht die mindeste Aehnlichkeit habe. Was er hierüber sagt, bestehe kürzlich in Folgenden:

Sein Stamm hat zwölf Palmen [a lupalji jegyzet szerint: „Eine Palme ist ein in Spanien und Italien gebräuchliches Maaß, welches ungefähr so viel beträgt, wie das, was wir eine Spanne (empan) nennen.“ – Sz. M.] im Umfang, vier im Durchmesser, und seine Höhe beträgt zwischen dreißig und vierzig Fuß. Der obere Theil, welcher rund ist, hat hundert und zwanzig im Umkreise. Die Zweige stehen weit von einander und sind dick belaubt. Seine Frucht sieht einer Eichel nebst ihrem Hütchen nicht unähnlich. Der darin befindliche Kern hat sowohl in Ansehung des Geschmacks, als des aromatischen Geruchs, viel Aehnlichkeit mit den kleinen Kernen der Tannenzapfen. Er ist niemals von Laub entblößt, das heißt, das alte Laub fällt nicht eher ab, als bis das neue hervorkömmt, und dieses ist hart und hellglänzend wie am Lorbeerbaum, aber viel größer gekrümmt und ziemlich breit. Rings um den Baum her ist eine große Hecke, die zugleich einige seiner Zweige umgiebt, und in der Nähe stehen einige Buchen, auch Heidekraut und anderes Gesträuch.

Auf der Seite gegen Norden stehen zwei große Pfeiler, die zwanzig Fuß ins Gevierte haben, inwendig hohl und sechzehn Palmen tief sind. Diese Pfeiler sind

⁴¹ BORY, 16–17.

⁴² *KFmm*, 100.

von Stein und dergestalt abgetheilt, daß das Wasser in den einen fällt, während es in dem andern stehen bleibt u. s. w. Nun tritt fast täglich der Fall ein, daß vor Sonnenaufgang, nicht weit vom Thal, eine Menge Wolken und Dünste aus dem Meere emporsteigen, die der Ostwind, welcher in der dasigen Gegend gemeinlich zu wehen pflegt, an die Felsen treibt, welche dieselben an sich ziehen. Diese Dünste häufen sich alsdann um den Baum herum an, welcher sie einsaugt, so daß sie tropfenweise auf die glatten Blätter desselben herabträufeln. Die große Hecke, das Heidekraut und das andere Gesträuch destilliret sie ebenfalls. Je anhaltender der Ostwind wehet, desto reichlicher ergießt sich das Wasser, so daß man alsdann mehr als zwanzig Flaschen damit füllen kann. Ein Mann, der den besagten Baum bewachte und eigens dafür bezahlt wurde, vertheilte dieses Wasser unter die Nachbarn u. s. w.⁷⁴³

Ami a töredék történelmi hátterét illeti: de la Cerda kinevezését a Kanári-szigetek királyává, majd utódjának, Bracamonte-nak a birtokcserejét Bethencourt-ral részletesen ismerteti Bory könyve.⁴⁴ Onnan ráadásul a történet datálását is megtudhatjuk: az a hadjárat, amely Ferro elfoglalásához vezetett, 1401-ben indult.⁴⁵ Ehhez számítható hozzá az a három év, amelynek elteléséről a töredék V. egységének első mondatából értesülünk.⁴⁶ Meg van indokolva, miképpen kerültek Bethencourt csapatába különféle nemzetiségű katonák: Bethencourt normannokat hozott magával, Gadifer gascogne-iakat,⁴⁷ s olvashatunk arról, hogyan ajánlotta fel Bethencourt Kasztília királyának, III. Henriknek hűbérbirtokul a szigeteket – hogy aztán ennek következtében kasztíliaiak is feltűnjenek a hódítók között.⁴⁸ Bory megemlékezik arról, hogy a különböző etnikumok között ellentétek robbantak ki, igaz, ő elsősorban a normann-gascogne-i viszályra utal.⁴⁹ Kölcseny erre az utalássorozatra építi azt a konfliktust, amely a töredék V. részében egy kasztíliai és egy gascogne-i ifjú nemes között robban ki. A két figura nyilván fiktív, ezt a névadásból is kikövetkeztethetjük: a kasztíliait Velasqueznek hívják, amely meglehetősen közismert és elterjedt spanyol név, a gascogne-i pedig a szöveg szerint annak a Gadifer de la Salle-nak a rokona – azonos nevet is visel vele –, akiről Bory könyvében mint Bethencourt alvezérééről sokszor szó esik. Ezen a ponton már szervesen a cselekvénybe illesztve jelennek meg a forrásműből kölcsönzött adatok, míg korábban, a bevezető egységekben (I–IV.) inkább diszkurzív kijelentések formájában ragadhattuk meg őket. Kölcseny azonban a fikciót nem akarja függetleníteni a forrásától: ahol csak lehet, ahhoz ragaszkodik. Ennek az aprólékos figyelemnek több bizonyítéka van. A két fiatal nemes közti konfliktusnak például az a kiváltó oka, hogy de la Salle inkább Teneriffáért szeretne harcolni, mint a kopár Ferróért, ugyanis az előbbi szigeten „lakik gyönyörű faj. O, azok a’ leányok, azzal a’ nyulánk termettel, azzal a’ saját kedvességü arczczal, ’s félfedett kebellel!” – mondja a fiatal gascogne-i.⁵⁰ Bory könyvében valóban azt olvashatjuk, hogy az asszonyok – az összes szigetet beleértve – Teneriffán a legszebbek: „Da die Frauenspersonen auf der Insel Teneriffa unter allen die

⁴³ BORY, 245–251.

⁴⁴ *KFmm*, 101–103.; BORY, 127. skk.

⁴⁵ BORY, 148.

⁴⁶ *KFmm*, 103.

⁴⁷ BORY, 149–150.

⁴⁸ BORY, 150. skk.; vö. *KFmm*, 103–104.

⁴⁹ BORY, 149. skk.

⁵⁰ *KFmm*, 105.

liebenswürdigsten und die Mannspersonen die galantesten waren, so ist leicht zu erachten, daß man es hier in der Art sich zu putzen zu einem sehr hohen Grade der Vollkommenheit gebracht haben werde.“⁵¹ Háromszor is fölbukkan a töredékben az az adat, hogy 1402-ben kalózzok ütöttek rajta Ferrón, s többszáz embert hurcoltak el magukkal: először a IV. egységben („Egyetlenegy megrohanás 1402-ben több, mint négy száz ferrói guán’ szabadságába került”), aztán Bethencourt szájába adva („Tengeri rablók megfogyaszták a’ lakosokat, ’s félelmet öntének beléjük”), végül pedig a szigetlakókról szóló egység narrátori részében („Ezer négy száz ötödik évet számlált az üdvezítőben hívő emberfaj; ’s így alig forgott el három év a’ tengeri rablók’ azon borzasztó beütése óta, melyet a’ történetírás feljegyzett, ’s miről felebb emlékezni szükségesnek tartottuk.”).⁵² Bory „mehr als vier hundert Personen“-ról beszél, amikor a Ferró elleni 1402-es invázióra utal.⁵³ Bethencourt szájába adja Kölchey ezt a mondatot: „Múlt évben egyik hajóm hasztalan próbát tett, nem találván helyet, hol biztos révbe juthasson.”⁵⁴ Bory valóban megemlékezik egy sikertelen partraszállási kísérletről a Ferró elfoglalása előtti évből.⁵⁵ Hasonlóképpen apró, de sokatmondó mozzanatot a guánok fegyverzetének leírása: a fából készült dárda és a kőből való tör említése olvasható a II. egység utolsó mondatában is, majd ezek a rekvizitumok feltűnnek a szent fa őrének öltözetéhez kapcsolva. „Jobbjában tűz által keményített fából dárdát fogott, ’s ruhája alól kőből készült éles tör markolata nyult ki.”⁵⁶ Bory könyve ismerteti az őslakók fegyverzetét, s a fából készült eszközökön kívül a kő felhasználását említi meg.⁵⁷

A VI. rész elejének első bekezdése a szigetlakók istentiszteletének helyszínét írja le: „Ferrón, többek között két hegy van; a’ név, mellyel most spanyolul hívatnak, emlékeztet, hogy mind kettő valaha, az őslakók’ idejében, istentisztelet’ helyéül szolgálta. A’ hódítók nyelvén ugyan is Los santillos de los antiguos nevet hordanak; a’ guánok Bentaycának nevezék. Szent vala mind kettő; mert a’ nép’ őshite szerént tetőikre gyakran leszállott az istenség, kit egyik bércz’ lábainál a’ férjfiak Eraoranham, másikénál pedig a’ nők Morayba név alatt imádtak.” S a továbbiakban arról is értesülünk, hogy ezt a szent helyet a szigetlakók leginkább szárazság idején keresték fel, esőért imádkozva.⁵⁸ Ezek az adatok szintűgy visszavezethetők Bory könyvére: „Auf Ferro glaubte man, Gott steige zuweilen vom Himmel herab, und verweile dann vorzüglich gern auf zwei Bergen, die ehemals *Bentayca* genannt wurden, aber heutiges Tages unter der Benennung *los Antillos de los Antiguos* bekannt sind. Am Fuße des einen versammelten sich die Mannspersonen, um den Ewigen, welchen sie *Eraoranham* nannten, ihr Gebet vorzutragen. Am Fuße des andern Berges kamen die Frauenspersonen zusammen, und beteten Gott, den sie unter der Benennung *Morayda* [sic!] verehrten.

⁵¹ BORY, 92.

⁵² *KFmm*, 102., 106., 109.

⁵³ BORY, 161–162.

⁵⁴ *KFmm*, 106.

⁵⁵ BORY, 154. skk.

⁵⁶ *KFmm*, 99., 110.

⁵⁷ BORY, 96.

⁵⁸ *KFmm*, 108.

Wenn es lange nicht geregnet hatte, pflegte man sich ebenfalls auf das Gebirge *Bentayca* zu begeben.⁵⁹ Sőt, a szent fa őrének neve (Adargóma) is adatható Bory könyvéből, bár ezáltal Kölcseynek csak az eredeti guán névre volt szüksége, olyannyira más kontextusból vette át az elnevezést. A töredékben ugyanis a szent fa őre erőteljes, öreg férfi ugyan, ám olyasvalaki, aki „még is úgy tetszett mintha látszó erejét inkább a' lélek' hatásának, mint testi alkotásának köszönné.”⁶⁰ Bory könyvében viszont ehhez a névhez egy kivételes erejű férfi társul, akinek páratlan fizikai képességei még az őt fogságba ejtő spanyolokat is elkápráztatják; ráadásul itt semmi sem utal arra, hogy Adargómának köze lett volna Ferróhoz.⁶¹

Ha mindezen aprólékos szövegösszevetések után a töredék egészét szemügyre vesszük, összegezhethetjük a tanulságot: Kölcsey, ahol csak adatszűrű ismeretre lehetett támaszkodni, aggályos pontossággal követte a forrásul választott munkát, anélkül azonban, hogy föladta volna írói eredetiségét és ambícióját. Rekonstruálható módszere, forráskezelése feljogosíthat bennünket arra, hogy megkíséreljük kiegészíteni a novella szűzségét Bory könyve alapján. Nyilván arra kell figyelniünk ez esetben, hogy milyen mozzanatok, történetileg hitelesíthető adalékok társulhatnak még az eddigiek mellé Ferro meghódításával kapcsolatban.

A fragmentumban két konfliktus vázolatik föl: az egyik a kasztíliai Velasquez és gascogne-i de la Salle összeszólalkozása, amelynek kiindulópontja és ürügye a nőkről folytatott dialógus; ez a viszály párbaj-kihívásba torkollik. A másik a hódítók és a szigetlakók szembenállása; az elkészült részben ez még csak lappangóan van benne, annyiban, hogy a ferróiak Adargóma tanácsára elindulnak elrejtteni a vizet adó szent fát a hódítók elől. E két, egymással összekapcsolatlanul maradt cselekvénysor azonban egyesíthető abban a történetben, amelyet Bory de St. Vincent-nál olvashatunk: eszerint a guának elrejtették a szent fát az idegenek elől, s azok a szomszág miatt már majdnem el is távoztak, csak hogy egy guán asszony elárulta a titkot, mivel szerelmes lett egy francia katonába. „Dopper endlich erzählte, daß die Einwohner, als sich die Europäer in der Absicht auf der Insel Ferro eingefunden hätten, dieselbe zu erobern, den besagten Baum mit abgehauenen und auf einander gehäuften Zweigen verdeckt hätten, damit die Fremdlinge nicht wahrnehmen sollten. Da nun diese letztern nirgends Quellen gefunden hätten, so wären sie eben im Begriff gewesen, sich wieder weg zu begeben, als eine Frauensperson, welcher ein französischer Soldat gefallen habe, das Geheimniß verrathen hätte, wodurch sie bewogen worden wären, sich der Insel zu bemeistern.”⁶² Ezzel egybevág, hogy a töredék elején ez olvasható: „Történet két elbeszélésben. Első elbeszélés: Arúló szerelem.”⁶³ Ez előrevetíti ezt az anekdotát, ráadásul e szűzsé ismeretében a töredék köthetővé válik Kölcsey másik két elbeszéléséhez is (*A vadászlak*, *A karpáti kincstár*). Egyrészt a hőstípus miatt: a töredékben Velasquez van felruházva azokkal a sajátosságokkal, amelyek korábbi prózai műveinek férfinőseit jellemezték. A kasztíliaira jellemző a melan-kólia, amely mély érzelmeket takar, de a cselekvés helyett inkább a tapasztalatok

⁵⁹ BORY, 102. Itt is fölmerül a magyar szöveg emendálásának kérdése a forrás ismeretében, hiszen, mint láttuk, az egyik hegy elnevezésére szolgáló guán szó Borynál *Morayda*, míg Kölcseynél *Morayba*. Az eltérés magyarzata ismét az lehet, hogy a *d-b* betűket könnyű összetéveszteni egymással.

⁶⁰ *KFmm*, 110.

⁶¹ BORY, 441. skk. Ennek a fejezetnek a címe: „Nachtrag einiger Anmerkungen und Zusätze zu Bory's Geschichte und Beschreibung der Kanarien-Inseln“ (429–456).

⁶² BORY, 248–249.

⁶³ *KFmm*, 95.

reflexív, önemésztő feldolgozásához vezet. A *ferrói szent fa* bevezetőjében jelzett nemzethalál-vízió (egy nép kiirtásának bekövetkezése) pedig a szerelem rejtelmes és elszabaduló ösztönéletéhez rendelve bontakozik ki, s ennek érzelmi következményeit talán a Velasquez alakjában fölsejlő, melankolikus külső szemlélő hordozta volna. Azt is meg lehet kockáztatni, hogy az első rész – ahogy erre a cím utal – a szerelem miatt bekövetkező árulásról szólt volna; míg a csak tervezett másodikban fogalmazódhatott volna meg a szigetlakók pusztulása mint következmény. Ki lehetett volna az a férfi, akinek a szerelméért valamelyik guán nő elárulja a népét? Bory könyve egy francia katonáról beszél, s a novella elején exponált két ifjú közül valóban a gascogne-i az, aki a teneriffai szép lányokhoz vonzódott volna Ferro helyett. Sejthetőleg benne láthatjuk tehát a szerelem tárgyát. Annál is inkább, mivel Kölcsey novellisztikájára általában jellemző a zárt motivikus szerkesztés. Az író korábbi novelláiban számottévő szerepet szánt az előkészítésnek és a retardálásnak. Párhuzamként gondoljunk csak *A vadászlak* hasonlatára, amely Miller Terézt – még a rejtélyes gyermekgyilkosság előtt – Niobe-szoborhoz hasonlítja; ez az utalás a fiatal nő gyermekének halálát és a halált okozó anyai fájdalmat készíti elő rendkívül finoman.⁶⁴ Föltehetjük, hogy *A ferrói szent fa* utalásai is egy ilyen át gondolt novella-struktúrába illeszkedtek volna bele. Például a sziget víztelenségének olyan sok jelzését olvashatjuk az elkészült részekben, hogy a szárazság és a szomjúság az egyik központi motívumnak tűnik – ahogy erre a kikövetkeztetett szűzsé figyelmeztet is. A két másik elbeszélés címadása pedig azt mutatja, hogy Kölcsey általában a novellák emblematisztikus centrumát akarta kiemelni: a vadászlak mint a titokzatos és felderíthetetlen bűn helyszíne, a karpáti kincstár mint a szintén megismerhetetlen, örület és halált okozó vágyképzet a művek központi szervezőelvet jelenti. A töredék címéül választott szent fa tehát valószínűleg hasonló funkciót töltött volna be, amit az is igazolhat, hogy Kölcsey teljesen elhagyta a lehetséges természettudományos magyarázatokat, noha Bory könyvében erre bőséges anyagot találhatott volna. A novella így az életfa-képzet irányába éppúgy fejlődhetett volna, mint a szimbolikus vagy allegorikus értelmezés irányába. Nagy kár, hogy ezt már soha sem fogjuk megtudni.

Van egy analógiánk is arra, hogy a Ferróhoz kapcsolódó történeti adatok közül ez az anekdotaszerű esemény kínálkozott szépirói feldolgozásra. Kölcsey novellája előtt ugyanis pontosan erre figyelt föl már Csokonai is.

Csokonai Vitéz Mihály – eredeti formájában és terjedelmében még publikálatlan – földrajzi feljegyzései elsősorban a Kanári-szigetekre vonatkozó szakirodalmat sorolták föl, bőséges kivonatokkal együtt, s ezeknek az adatait fölhasználva a költő kompilált egy ábécérendes lexikonféleséget is.⁶⁵ A kéziratot a kritikai kiadást előkészítő tanulmányában így írja le Fekete Csaba:

„[1.] Cellarius, Cluverius és Hornius megvezetett műveiből kiírott adatok; gondos, nyugodt írással; – ez a legkorábbi réteg. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, a kéziratár K 669 jelzetű egységében található, az 1–75. lapon.

[2.] Betűsoros tervezet (további?) kijegyzésekhez, kezdő és záró címszava: *Adeca* és *Vasaeus Tristan*; ugyanott található (ff. 128a–130a); vagy elveszett, vagy el

⁶⁴ Emlény. *Karácsonyi, új esztendei és névnapi ajándék*. 1837. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 58.

⁶⁵ A Csokonai-filológiában Debreczeni Attila baráti szívességének köszönhetően tudtam tájékozódni.

sem készült némelyik rész kiírása, mert a megmaradt kéziratrészekben nem található.

[3.] Részben Csokonai, részben két diákkéz írásával további latin szövegrészek, a magyar szöveg üresen maradt helyeire másolva, Beckmann, Hoffmann és Luyts munkájából, ugyanott (a ff. 37a–48a között).

[4.] A. A. A. –V. V. V. fejlécek alá sorolt, magyar nyelvű lexikális rész, Csokonai és egy harmadik diákkéz írásával; az előbbinél helyenként elkapkodottabb és valószínűleg későbbi. Forrásul csak kisebb részben szolgál a korábban kimásolt és megnevezett latin anyag, sokkal gyakrabban közvetlenül kapcsolódik a szöveg a Hübner és Tomka-Szászky többszöri hivatkozással említett munkájához.

[5.] Akár csak esetlegesen, akár függelékül a kézirat eme részében más természetű részeket is találhatók, nem beszélve a *Füvország* stb. című részletekről; ezek más munka anyagának vagy fogalmazványának látszanak (f. 41a és 67a). Ezek azért is figyelmet érdemelnek, mert utalnak az összeállítás rendeltetésére, ti. topos és propositio összeállításoknak látszanak. Közülük az elsőül említett hiányzik az MM szövegében; s nincs meg a 106a levélen található magyar nyelvű földrajzi táblázat sem, amelyet Csokonai Sanson nyomán állított össze." S ezen kívül számolnunk kell egy útleírásból fordított részlettel is, amelynek jelzete MTAK Kt 679/I.⁶⁶

Ezekből a jegyzetekből és kompilációkból igen tanulságos adalék, hogy Ferro szigete kapcsán mindig a szent fa kerül elő mint egyedüli nevezetesség: „*Ferro*, vagy *Ferri*’ Szigetje. Ebbe van a’ híres Santo vagy Szentfa. Innen húzódik keresztül az Első Meridianus. *Szászky*. Lásd: *Meridianus*. Nem nagy Sziget. Nevét a’ vastól vette, mert a’ földje nedvesség<tol> nélkül szükölködvén, vas keménységű. *Hübner Vollst.* Fővárosa Hiero. *Hübner Vollst.* Hajdan Pluvalia. *H. Canaria*. Híres amaz tsudálatos élőfáról, mely az egész Szigetnek (: a’ melly felette vizetlen:) elég vizet szolgáltat.”⁶⁷ „*Ferro*... De a’ mindenható Istennek az emberek és barmok eránt való különös gondviseléséből van egy Élőfája, mellyről láss a’ *Santo* Tzikkelyb[en].”⁶⁸ A sziget szent fájához kapcsolódó egyetlen történeti karakterű anekdota pedig ugyanaz, amit Bory könyvéből ismerünk, s amelyet a Kölcsey-novella szüzséjeként valószínűsítettem. Vagyis a két szócikk kereteit ez az anekdota teljesen kitölti, a sziget elfoglalása utáni epizódokra már ki sem tér a kompilációt készítő Csokonai. Pedig hát a fa 1625-ben bekövetkezett elpusztulása, amelyet Bory egyébként elmond,⁶⁹ kronológiailag még idekívánkozott volna; csakhogy Csokonai számára érdekességet csupán ez az anekdota jelentett – az ugyanis nehezen zárható ki, hogy erről ne tudott volna. Sokatmondó tehát – Kölcsey szempontjából – a történet ilyen hangsúlyos, kétszeri szereplése: „*Santo* vagy Szentfa. Terem a’ *Ferro*’ Szigetébe. *Szászky*. Ez egy tsudálatos élőfa, magassága 40, Vástágsága [sic!] 12, Szélessége 120 láb. Esztendőől esztendőre kivirít; olyan édes

⁶⁶ FEKETE Csaba, *Csokonai tanulmányai*. Studia Litteraria, XXIV. Debrecen, 1986. 71–72.

⁶⁷ MTAK Kt. K 669 61.f. verso. A vonatkozó utalások följejtése nyilván a Csokonai-kritikai kiadás készülő kötetében végzendő el, ezért itt csak az emlegetett két forrásmunka – általam használt – kiadásának bibliográfiai adatait adom meg: *Szászky* – Ioannis TOMKA-SZÁSZKY, *Introductio in Orbis antiqui et hodierni Geographiam [...]* Posonii et Pestini, 1793. A Ferróra vonatkozó adatok: 866.; *Hübner Vollst.* – *Johann Hübners Vollständige Geographie*. Zweyter Theil von Dännemarck, Norwegen, Schweden, Preussen, Polen, Rußland, Ungarn, Türckey, Asia, Africa, America und von den unbekanntnen Ländern. Fünfte neue und vermehrte Auflage. Hamburg, 1745. A Ferróra vonatkozó rész: 694.

⁶⁸ MTAK Kt. K 669 64.f. verso

⁶⁹ BORY, 245. skk.

gyümölcsöt terem, mint a' makk. E' felett a' fa felett nyugszik egy felhő, a' melly mindennap két óráig a' legszebb édes vizet csepegeti le, mellyel 30 Tonnát megtölthetni. Ezt a' fát eldugták a' lakosok, és a' Spanyolok már ismét elakartak [sic!] költözni, mivel <már> se<mmi> patakot, se kútat nem láttak, se nem hallottak. Hanem egy Asszony, a' ki a' Spanyolokkal jó alkuba volt, elárulta a' titkot. *Hübner Vollst.* Ennek a' fának neme esméretlen, levelei hosszúak, keskenyek 's szüntelen zöldellők, semmi más esméretes fákkal nints legkissebb hasonlósága is. *Láss alább többet., H. Ferri.*⁷⁰ „Santo – – – Ennek a' leveleiről szakadatlanul tsepeg a' legtisztább Víz, mellyet a' lakosok olly nagy bőséggel szednek az aláarakott Désákba, hogy nem tsak az emberek, hanem a' barmok is be érik [sic!] vele. Senki ennek a' tsudának sem forrását sem okát el nem mondhatja. A' Lakosok' eltitkolták ezt a' Spanyoloktól, gondolván, hogy a' víz' nemléte miatt elhagyják a' Szigetet: de egy Kurva jelentette ki a' titkot, 's úgy fenekelték meg itten magokat osztán a' Spanyolok. *H. Ferri.*⁷¹

Szemponunktól azonban komoly jelentősége van annak az anyaggyűjtésnek és jegyzetelésnek is, amelyben a Kanári-szigetekre vonatkozó szakirodalmat szedte össze Csokonai. Anélkül, hogy azonosítani próbálnám az összes címet, adódik a tanulság: számos helyről lehetett informálódni a Kanári-szigetéről. Csokonai nyomán tudjuk, hogy pl. Johann Ernst Fabri *Elementargeographia* (Halle, 1790–94), Georg Christian Raff *Geographie für Kinder. Nach des Verfassers Tode fortgesetzt von Christian Carl Andre* (Tübingen, 1791), a *Rövid Magyar Geographia* (Pest, 1796), Jacob Christoff Iselin *Neu vermehrtes Historisch- und Geographisches allgemeines Lexicon* (Basel, 1726–27) című művei közvetlenül Ferróra vonatkozó adatokat tartalmaztak, nem szólva most a latin, német, angol, spanyol nyelvű egyéb munkákról, amelyek a Kanári-szigetéről adhattak általánosabb információkat.⁷² Csokonai tájékozódásának hátterében pedig az debreceni kollégiumi könyvtárat sejtethetjük, amely Kölcsey rendszeres és elmélyült ifjúkori önművelésének bázisa volt; jellemző, hogy Fekete Csaba a kollégiumi könyvtár jelenlegi állománya alapján is azonosítani tudta Csokonai feljegyzéseinek számos forrásművét.⁷³ Csokonai és Kölcsey kezén valóban megfordultak ugyanazok a könyvek: Szauder József kimutatta, hogy a Kölcsey kijegyzetelte Regnard-féle lappföldi útleírást már Csokonai is használhatta, e mű ugyanis ott sejtethető a *Halotti versek* lapp vonatkozású részeinek hátterében.⁷⁴ Nem zárhatjuk ki tehát, hogy Kölcsey még debreceni éveiben, a Kollégium könyvtárának használójaként találkozott először a ferrói szent fához kapcsolódó anekdotával. Annál is inkább, mert Csokonai – művekben ki nem teljesedő – adatgyűjtésében és Kölcsey ifjúkori,

⁷⁰ MTAK Kt. K 669 113.f. recto

⁷¹ MTAK Kt. K 669 114.f. verso

⁷² MTAK Kt. K 679/I. A Ferróra vonatkozó rész ki van jegyezve HÜBNER már idézett művéből (51.f. recto), RAFF könyvéből (62.f. verso), a *Rövid Magyar Geographiából* (94.f. recto), ISELINből (102.f. recto). Ezek a részek mind szólnak a szent fáról is. Mellesleg van egy adatunk arra, hogy Kölcsey már diákkorában forgatta Iselinnek a Csokonai által is kiaknázott munkáját: Kazinczy Ferenchez (Debrecen, ápril. 19-dikén 1809.) In *Kölcsey Ferenc összes művei*. S. a. r. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné. III. kötet. Bp., 1960. 27. (A továbbiakban: KFÖM.)

⁷³ FEKETE Csaba, i. m. 88–91.

⁷⁴ SZAUDER József, *A lapon éneke „A lélek halhatatlanságá”-ban és az „Edda”*. In *Uő., Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*. S. a. r. SZAUDER Mária. Bp., 1980. 325.; *Kölcsey Ferenc kiadatlan írásai 1809–1811.* (Kölcsey és Kállay Ferenc műhelyének kézírataiból.) Vál. SZAUDER József. S. a. r. BÁNHÉGYI György, SZAUDER József, SZAUDER Józsefné. Bp., 1968. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 8.) küll. 205–208.

lapp tárgyú följegyzéseiben ott rejtőzködhet a klímaelmélettel magyarázható érdeklődés: mennyire determinálja a földrajzi elhelyezkedés egy nép sorsát. Ez a gondolat pedig eleve fölkinálja a déli és északi kis népek párhuzamos megfigyelését, amelyet – az érdeklődés szintjén – Csokonai esetében bizonyítani is lehet: gondoljunk földrajzi feljegyzéseire, amelyek az Atlanti-óceán déli szigeteivel foglalkoznak, s az északiakra, például a lappokra utaló verseire. Igaz, a direkt összevetés nála is hiányzik, akárcsak Kölcseynél.

Bizonyos azonban, hogy még ha föltételeznénk is Kölcsey diákkori olvasmányélményét, akkor sem állíthatnánk: adatait ilyen időbeli távolságból, emlékezetére hagyatkozva idézte föl. Azon kívül pedig kívánczik még egy megszorítás. Elképzelhető, hogy Bory de St. Vincent könyve már Kölcsey Pestre távozása, tehát 1809 előtt⁷⁵ megvolt a kollégiumi könyvtárban, vagy akár az 1810-es években, amikor az író még rendszeresen használta a könyvtárat, bekerült oda. Jelenleg azonban példánya ott nem található.⁷⁶ Nincs tehát komoly, filológiai alapja annak az esetleges feltételezésnek, hogy Kölcsey debreceni éveiben már találkozott volna Bory munkájával, Ferróra legföljebb egyéb, kétségtől eltekintve ott és akkor hozzáférhető művek hívhatták volna föl a figyelmét. A szoros szövegegyezések viszont azt mutatják, hogy az író kézikönyvként használta Boryt. Egyelőre nem világos azonban, hol és mikor jutott hozzá. Könyvtárának jegyzékében nem szerepel.⁷⁷ Ez a hiány nem perdöntő, ahogyan a debreceni kollégiumi könyvtár esetében sem az: azt semmiképpen nem zárhatjuk ki ennek alapján, hogy a kérdéses időszakban megvolt a könyv, hiszen elkallódhatott később is. Gondolhatnánk akár Szemere könyvtárára is lehetséges forrásként, ám a könyvtár rekonstruált állománya, amelynek jegyzékét a Ráday Gyűjtemény munkatársainak szíveségéből át tanulmányozhattam, szintén nem tartalmazza. Ez persze egyáltalán nem meglepő, hiszen Szemere könyvtárának egy megbecsülhetetlen mértékű része az 1838-as pesti árvíz alkalmával megsemmisült, más kötetek pedig az idők során elkallódtak.⁷⁸ A kérdés jelenlegi ismereteim alapján eldönthetetlen.

Kölcsey könyvtárának felmérése azonban témám szempontjából lényeges lehet: megmutathatja, hogy az író – a biztosan keze ügyében lévő könyvekből – milyen információkat gyűjthetett össze Ferróról, s azt is megbecsülhetjük, ez az ismeretanyag elegendőnek bizonyult volna-e ahhoz a pontossághoz, amelyet – töredéke tanúsága szerint – Kölcsey megcélzott.

A Csokonai-feljegyzésekben is forrásul emlegetett Tomka-Szászky-féle könyv szerepelt Kölcsey könyvtárában.⁷⁹ Ebben a következőket olvashatta: „7. Ferro, Ferri, insula, arbore, seu ligno Sancto, quod toti insulae, aqua vtpote [sic!] carenti, naturae miraculo; aquam dulcem subministrat, nota, per quam, *Primus Meridianus*, cum initio longitudinis, iuxta Ludouici [sic!] XIII. edictum, ducitur. Inter quam, et Parisios, differentia 20. graduum, quam proxime observatur.”⁸⁰ Látható-

⁷⁵ CSORBA Sándor, *Kölcsey és Debrecen*. Debrecen, 1982. 147.

⁷⁶ Ennek – kérésre – Debreceni Attila nézett utána. Segítségét ezúton is köszönöm.

⁷⁷ OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14.

⁷⁸ Vö. BELICZAY Angéla, *Szemere Pál könyvtára*. A Ráday Gyűjtemény évkönyve VI. Bp., 1989. 144–158.

⁷⁹ „TOMKA-SZÁSZKY Joannis: Introductio in Geographiam – Posonii 1748 in 8” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 7.f. verso, 281-es folyószám.

⁸⁰ TOMKA-SZÁSZKY, i. m. 866.

lag teljesen hiányzik innen a történeti-néprajzi ismertetés, s nincs nyoma az anekdotának sem. A Csokonai számára alapvető másik forrásmunka, a Hübner-féle *Vollständige Geographie* hiányzik Kölcsey könyvtárjegyzékéből. Maga a szerző azonban nem volt ismeretlen az írónak, egy másik könyvét ugyanis őrizte.⁸¹ A novella-töredék egyik szereplőjéről, Bethencourt-ról szó van Karl Falkenstein könyvében is, de csak az említés szintjén.⁸² Zádor Elek magyar nyelvű kézikönyve Ferro létezését éppen csak tudatja, mondván, „déliájtól számláltatnak rendszerint a' hosszaság' gradusai, 4000 lakossal.”⁸³ Johann Georg August Galletti *Allgemeine Weltkunde*je tartalmazza az őslakók kihalásának tényét, és a leginkább Teneriffán található múmiákra is felhívja a figyelmet; történeti visszatekintést azonban nem ad.⁸⁴ Az eddigi könyvek mellett megvolt Kölcsey könyvtárában Chevreau világtörténelme is, azonban magára Ferróra ez a könyv se veszteget sok szót: a Kanári-szigetek meghódításának körülményeit ismerteti inkább, s ennek rendeli alá Ferro történelmét.⁸⁵ Hasonlóképpen jár el Karl von Rotteck német nyelvű világtörténete is, csak ő még meg sem említi Ferrót.⁸⁶

Vagyis a bizonyíthatóan Kölcsey tulajdonában lévő földrajzi vagy történeti munkákban az író nem találhatott olyan részletességű és mélységű leírást, amely feltételezhető igényét kielégítette volna. Az is igaz viszont, hogy az érdeklődés felkeltéséhez – vagy ébrentartásához – ezek az adatok elegendőek lehettek. Kölcseynek mindazonáltal szüksége volt egy olyan összefoglalásra, amely kellő nyersanyagot nyújthatott addigi legnagyobb igényű prózaírói vállalkozáshoz. Bory de St. Vincent könyvében ezt meg is találta.

Mellesleg a témaválasztás szintén belevág Kölcsey utolsó pályaszakaszának általánosabb tájékozódásába. A könyvtárjegyzék szerint az író kísérletezett a spanyol nyelv elsajátításával, ami persze a latin és a francia birtokában nem különösebben meglepő próbálkozás. Rendelkezett ugyanis spanyol nyelvű könyvekkel (egy Calderón-kiadással), valamint egy német nyelvű spanyol nyelv-

⁸¹ „HÜBNER, Johann: Drey hundert und drey und dreiszig [sic!] genealog[ischen] Tabellen. Leipzig 1712 I [ti. kötet]” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 9.f. recto, 351-es folyószám. Hübner jelenlétét a XIX. század első felének köznemesi könyvtáraiban jól mutatja az esettanulmány szintjén: HUDI József, *Oroszy Pál táblabíró könyvtára*. Honismeret, 1993/4. 43–53. kül. 50–51.

⁸² „FALKENSTEIN, Karl: Geschichte der geogr. Entdeckungsreisen in 8 2 [ti. kötet – Sz. M.]” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 4.f. verso, 126-os folyószám. A ferrói adat: Karl FALKENSTEIN, *Geschichte der geographischen Entdeckungsreisen*. I. Bändchen. Von der ältesten Zeit bis zu Christoph Columbo's Tode. Dresden, 1828. 141.

⁸³ „ZÁDOR Elek: Geographiai kézikönyv. Pest, 1831 in 8 2 [ti. kötet – Sz. M.]” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 8.f. verso, 315-os folyószám. Az idézet: *Geographiai kézikönyv, vagy a' világ' matematikai, physikai, kiváltképen pedig politikai leírása, a' legújabb határozások szerint*. Felsőbb iskolai intézetek 's pallérozott olvasók számára Stein, Volger és Cannabich után készítette ZÁDOR Elek. II. kötet. Pest, 1831. 181–182.

⁸⁴ „GALLETTI, Joh. Georg. Aug. Allgemeine Weltkunde. Pest 1835.” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 8.f. verso, 324-es folyószám. Az adat: *Joh. Georg. August Galletti's [...] Allgemeine Weltkunde oder geographisch-statistisch-historische Uebersicht aller Länder, in Rücksicht ihrer Lage, Grösse, Bevölkerung, Kultur, vorzüglichsten Städte, Verfassung und Nationalkraft; nebst einer Skizze der ältern und neuern Geschichte. [...] Achte Auflage, verbessert und vermehrt von J[ohann] G[ünther] F[riedrich] CANNABICH, Pfarrer in Niederbösa. Pesth, 1835. 461–462.*

⁸⁵ „CHEVREAU, M., *Histoire du monde in 8*” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 3.f. verso, 95-ös folyószám. Az adat: M. CHEVREAU, *Histoire du monde*. Tome septième. Paris, MDCCXVII. 2–6.

⁸⁶ „ROTTECK, Karl, *Allgemeine Geschichte*. Freiburg in Breisgau 1834 in 8 9 [ti. kötet – Sz. M.]” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 7.f. recto, 246-os folyószám. Az adat: *Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen Kenntniß bis auf unsere Zeiten*. Für denkende Geschichtsfreunde bearbeitet von Karl von ROTTECK [...] VII. Bd. Freiburg im Breisgau, 1834. 31.

könyvvel és egy német–spanyol szótárral.⁸⁷ Kölcseyben élt tehát az érdeklődés a spanyol kultúra iránt; hogy ez az érdeklődés hozta-e magával a Kanári-szigetek iránti tanulmányokat, vagy éppen fordítva, a téma hívta-e elő a mélyebb megismerés érdekében a spanyol nyelv megtanulásának igényét: ezt természetesen nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni. Ám feltűnő, hogy Kölcsey nem spanyol forrásból tájékozódik Ferróról. A végül is megítélhetetlen mélységű nyelvismeret tehát aligha a pontosabb ismeretszerzést szolgálta. Másrészt viszont a spanyol dráma iránti érdeklődése már az 1810-es évekből igazolható: az egyik lasztóci levelében hivatkozik Lope de Vegára, igaz, nem valamelyik drámájából idéz.⁸⁸ Ugyanebben az időben leveleiben utal Don Quijotéra is, sőt a *Felelet a Mondolatra* egyik részletében is van egy hasonló utalás.⁸⁹ Ezek a röpke megjegyzések persze nem feltétlenül mutatnak spanyol nyelvismeretre. Ám láttuk: Kölcsey a könyvtárában éppen Calderont őrizte, s hogy olvasgathatta is, arra van egy közvetett adatunk. Személyes beszélgetésük során ugyanis az 1832–36-os országgyűlés alatt Pulszky Ferencnek azt mondta (Pulszky följegyzéseinek tanúsága szerint): „Vörösmarty dramatikus munkái közt legjobbnak tartja [ti. Kölcsey – Sz. M.] Csongort és Tündét, mellyek Calderoni nemben közelebb járnak a lyrához.”⁹⁰ Ez arra is mutathat, hogy a spanyolhoz akár a színház iránt érzett vonzalma is elvezethette.

A kérdés teljesen megnyugtató módon egyelőre nem zárható le; ám *A ferrói szent fa* forrásának feltárásával ezt a problémát is élesebben, pontosabban exponálhatjuk.

Szilágyi Márton

⁸⁷ „6. Biblioteca portatil de Classicos españoles I–IV in 32 (Calderon d. l. Barca) 4 [ti. kötet – Sz. M.]”; „308. WAGENER, Johann Daniel, *Spanische Sprachlehre*. Leipzig 1807 in 8 1 [ti. kötet – Sz. M.]; 309. Ugyanaz: *Einleitung zum Gebrauche der sp. Sprachlehre* Leipzig 1811 in 8 1 [ti. kötet – Sz. M.] [...] 311. Wagener Johann Daniel: *Diccionario Español-Aleman etc.* Berlin 1809 in 8 2 [ti. kötet – Sz. M.]” OSZK Kt. Fol. Hung. 1887/14. 1.f. recto, ill. 8.f. recto.

⁸⁸ „Az istenért, hogy azt ne gondolja édes Uram Bátyám, mintha én azt akarnám, hogy a publikumnak, mint Lopez de Vega, a józan ész kárával hízkeljünk.” Kazinczy Ferenchez (Lasztóc, június 12-dik, 1817) In *KFÖM*, 262. Vö. még: FRIED István, *Filológiai megjegyzések néhány Kölcsey-műhöz*. In *„A mag kikél”*. Előadások Kölcsey Ferencről. Szerk. Taxner-Tóth Ernő. Bp.–Fehérgyarmat, 1990. 70.

⁸⁹ „Fejér örvendve fogadott s a fogadás alatt Sz. Miklósról beszélt, Jankovics fejeket billentett, Pete kért, hogy hozzá aláznám meg magamat et sic porro, ha nem tudom melyik német által rőzsaszínnek nevezett humorról bíránk is, ezen együttlételemből nem foghatnánk csak egy oly szcenát is csinálni mint Joricknak a kalitkás madárral, vagy a szélmalomokkal Don Quijoténak.” Szemere Pálhoz (Pest, február 24-d. 1817) In *KFÖM*, 251.; „Ki nem látja, hogy a Helmecki Menyegzői jámbusaiban az újítás dühe a Don Quijote ridicüljeig hágott fel, s nem valami hasonló oka lehet-e némelykor, a Berzsenyiben oly gyakor előforduló rotomontadoknak?” Kazinczy Ferenchez (Lasztóc, jún. 11-d. 1817) In *KFÖM*, 258.; valamint: [KÖLCSEY Ferenc–SZEMERE Pál,] *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon úrnak. „Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral egygyütt. Dicshalom (azaz Wespzprém) 1813.” című Pasquillusára*. Pesten, Trattner Ján. Tam. Betűivel 1815. 70., 85.

⁹⁰ SZABÓ G. Zoltán, *Kölcsey és az országgyűlési ifjak*. Bp.–Fehérgyarmat, Kölcsey Társaság, 1988. 40. (Társasági Füzetek 1.)